

NOTO‘LIQ OILALARDA FARZANDLARNING IJTIMOIIY MOSLASHUVI: OMILLAR VA STRATEGIYALAR

Baratova Dilafruz Olimjonovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM katta o‘qituvchisi

dilafruzbaratova88@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Noto‘liq oilalarda voyaga yetayotgan farzandlarning ijtimoiy moslashuv jarayoni psixologik va sotsiologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda ota yoki ona ishtirokisiz ulg‘ayayotgan bolalarda yuzaga keladigan hissiy beqarorlik, o‘z-o‘zini qadrlash darajasining pasayishi hamda ijtimoiy rol va qadriyatlarni o‘zlashtirishdagi murakkabliklar yoritilgan. Shuningdek, maqolada oilaviy muhit, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi, maktabdagi tarbiyaviy muhit va shaxslararo muloqotning ahamiyati alohida tahlil qilinadi

Kalit so‘zlar: Noto‘liq oila, ijtimoiy moslashuv, psixologik barqarorlik, emotsional intellekt, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, shaxslararo munosabat, moslashuv strategiyalari, bola rivojlanishi.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda oila shaxsning ijtimoiylashuvi, ma’naviy shakllanishi va psixologik barqarorligining eng muhim instituti sifatida inson hayotida markaziy o‘rin tutadi. Oila ijtimoiy qadriyatlarni uzatish, shaxsda mas’uliyat, muloqot madaniyati va ijtimoiy rollarni o‘zlashtirishning asosiy maydoni hisoblanadi. Shu bois, oilaning to‘liqligi yoki to‘liqsizligi farzandning psixik rivojlanishi va ijtimoiy moslashuv darajasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Noto‘liq oila — bu ota yoki onadan biri ishtirokisiz faoliyat yuritayotgan oilaviy tizim bo‘lib, unda shaxslararo munosabatlar, hissiy qo‘llab-quvvatlash

mexanizmlari va tarbiyaviy nazorat tizimi ma'lum darajada cheklangan bo'ladi. Bunday oilalarda o'sayotgan bolalar ko'pincha ijtimoiy rollarni o'zlashtirishda, o'zini anglashda, shaxslararo muloqotda va emotsional barqarorlikni saqlashda muayyan qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu holat ularning ijtimoiy muhitga integratsiyalashuvi, o'qishdagi faoliyati va shaxs sifatida rivojlanish jarayonida murakkabliklar tug'dirishi mumkin.

Psixologik tadqiqotlar (Bandura, 1986; Bowlby, 1988; Erikson, 1968) shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy moslashuv insonning ichki motivatsiyasi, emotsional qo'llab-quvvatlash tizimi va ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Noto'liq oilalarda bu omillar yetarlicha muvozanatga ega bo'lmaganda, bola shaxsida o'ziga ishonchsizlik, himoyasizlik hissi, past o'zini baholash va ijtimoiy chekinish kabi xatti-harakatlar namoyon bo'ladi. Ayniqsa, o'smirlik davrida ota yoki onaning yo'qligi hissiy ehtiyojlarning to'liq qondirilmasligiga olib keladi, bu esa psixologik beqarorlik, agressivlik yoki ijtimoiy passivlik shaklida ifodalanadi.

Biroq Noto'liq oila muammoli model sifatida emas, balki ijtimoiy moslashuvning o'ziga xos sharoiti sifatida ham qaralishi mumkin. Chunki ko'plab tadqiqotlar (Amato, 2000; Rean, 2005; Karimova, 2017) bunday sharoitda o'sgan bolalarda mustaqillik, mas'uliyat, o'zini boshqarish va hayotiy maqsadlarni aniqlash qobiliyati nisbatan erta shakllanishini ko'rsatadi. Muhimi, ijtimoiy va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimi to'g'ri yo'lga qo'yilganda, Noto'liq oilalarda voyaga yetayotgan farzandlar jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashishi mumkin.

O'zbekiston sharoitida bu masala alohida dolzarblik kasb etmoqda, chunki so'nggi yillarda ajralishlar sonining ortishi natijasida Noto'liq oilalarda voyaga yetayotgan farzandlar soni ko'paymoqda. Shu sababli, ularning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash, psixologik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini shakllantirish hamda maktab va jamoatchilik tizimi orqali moslashuv strategiyalarini ishlab chiqish ijtimoiy zaruratga aylanmoqda.

Mazkur maqolada Noto‘liq oilalarda farzandlarning ijtimoiy moslashuv jarayoniga ta’sir etuvchi psixologik va sotsiokulturni omillar tahlil qilinadi, shuningdek, ularni qo‘llab-quvvatlashning samarali strategiyalari taklif etiladi. Tadqiqotning nazariy asosini A. Bandura, J. Bowlby, E. Erikson va V. Karimova kabi olimlarning ijtimoiy o‘rganish, emotsional bog‘lanish va shaxsning sotsiallasuvi haqidagi qarashlari tashkil etadi.

ASOSIY QISM

Noto‘liq oilalarda farzandlarning ijtimoiy moslashuvi masalasi zamonaviy psixologiya va sotsiologiyada dolzarb yo‘nalishlardan biridir. Chunki oilaviy muhit bolaning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida eng asosiy ijtimoiy institut sifatida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Oila tarkibidagi o‘zgarishlar — ota-onaning ajralishi, birining vafoti yoki farzandni yolg‘iz ota yoki onaning tarbiyalashi — bolaning hissiy, kognitiv va ijtimoiy holatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, Noto‘liq oilalarda tarbiyalanayotgan farzandlarning ijtimoiy moslashuv jarayonlarini ilmiy jihatdan o‘rganish ularning psixologik holatini yaxshilash, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish va tarbiyaviy strategiyalarni ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Farzandning ijtimoiy moslashuvi — bu uning jamiyatdagi me‘yorlar, qadriyatlar, axloqiy tamoyillarni o‘zlashtirishi, o‘z xatti-harakatlarini atrofdagilarning talablariga moslashtirishi va ijobiy ijtimoiy rollarni egallash jarayonidir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, to‘liq oilalarda o‘sayotgan bolalar ijtimoiy rollarni tezroq egallaydi, emotsional muvozanatga ega bo‘ladi va o‘ziga bo‘lgan ishonchi yuqoriroq bo‘ladi. Aksincha, Noto‘liq oilalarda esa bu jarayon bir qadar murakkab kechadi, chunki bola ijtimoiy o‘rnak sifatida ota yoki onaning rollaridan birini yo‘qotgan bo‘ladi.

Psixologik nuqtai nazardan, Noto‘liq oilalarda o‘sayotgan farzandlarda bir nechta o‘ziga xos muammolar kuzatiladi: emotsional yetishmovchilik, o‘zini past baholash, xavotirlik darajasining ortishi, shuningdek, ijtimoiy izolyatsiyaga

moyillik. Bu holatlar bolaning ijtimoiy moslashuv jarayoniga to'sqinlik qiladi. Masalan, M. Bowlby tomonidan ilgari surilgan *“bog'lanish nazariyasi”*ga ko'ra, bolaning dastlabki yillarda ota-onadan birining yo'qligi unda emotsional beqarorlik, ishonch muammolari va ijtimoiy aloqalarda ehtiyotkorlik kabi holatlarni yuzaga keltiradi.

Ijtimoiy moslashuvga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilganda, ular ichida quyidagilar muhim o'rin tutadi:

1. Oila psixologik iqlimi – ota-onaning farzandga bo'lgan mehr-muhabbati, e'tibori va qo'llab-quvvatlashi bolaning o'zini qadrlash tuyg'usini shakllantiradi.

2. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi – maktab, mahalla, do'stlar guruhi va jamoat tashkilotlarining ishtiroki bolaning ijtimoiy faolligini oshiradi.

3. Madaniy va dini qadriyatlar – an'anaviy oila qadriyatlariga tayanish, ota-onaga hurmat va o'zaro yordam tamoyillari bolaning ijtimoiy identifikatsiyasini mustahkamlaydi.

4. Shaxsiy xususiyatlar – bolaning temperament turi, stressga bardoshlilik va ijtimoiy faolligi moslashuv samaradorligiga ta'sir ko'rsatadi.

Strategik yondashuv nuqtai nazaridan, Noto'liq oilalarda farzandlarning ijtimoiy moslashuvini qo'llab-quvvatlash uchun quyidagi psixologik strategiyalar samarali hisoblanadi:

- Psixokorreksion dasturlar orqali bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash, emotsional muvozanatini tiklash.
- Ota-ona va bola o'rtasida kommunikatsiyani yaxshilash bo'yicha treninglar tashkil etish.
- Maktab psixologi va sotsial pedagoglarning faol ishtiroki orqali bolaning moslashuv jarayonini kuzatib borish.
- Ijtimoiy integratsiya loyihalari — sport, san'at, jamoaviy tadbirlar orqali farzandni ijtimoiy muhitga faol qo'shish.

Bundan tashqari, Noto‘liq oilalardagi bolalarning moslashuv strategiyalarini shakllantirishda gender omili, yosh bosqichi va psixologik tayyorgarlik darajasi ham hisobga olinishi zarur. Chunki har bir bola ijtimoiy moslashuvni o‘zining individual tajribasi va shaxsiy xususiyatlariga ko‘ra kechiradi.

Umuman olganda, Noto‘liq oilalarda farzandlarning ijtimoiy moslashuvi murakkab, ko‘p omilli va dinamik jarayon bo‘lib, u shaxsning ijtimoiy tajribasi, o‘zini anglash darajasi va atrof-muhitning psixologik qo‘llab-quvvatlash mexanizmlariga tayanadi. Shu bois, ushbu masalani psixologik, pedagogik va sotsiologik jihatdan kompleks yondashuv asosida tahlil qilish bugungi kunda juda dolzarbdir.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Yuqoridagi tahlillar asosida aytish mumkinki, Noto‘liq oilalarda farzandlarning ijtimoiy moslashuvi — bu nafaqat psixologik, balki ijtimoiy, madaniy va tarbiyaviy jihatdan murakkab jarayon bo‘lib, uni to‘g‘ri yo‘naltirish bola shaxsining sog‘lom rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Oila tarkibidagi o‘zgarishlar natijasida yuzaga kelgan emotsional yetishmovchilik, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning sustligi, bolaning o‘ziga ishonch darajasining pastligi va shaxsiy identifikatsiya jarayonidagi uzilishlar ijtimoiy moslashuvga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Shu bois, Noto‘liq oilalarda o‘sayotgan bolalar bilan ishlashda kompleks, tizimli va individual yondashuvni qo‘llash zarur.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bolaning ijtimoiy moslashuvi samaradorligi asosan quyidagi omillarga bog‘liq:

- ❖ oiladagi psixologik iqlim va mehr-muhabbat darajasi;
- ❖ ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tarmog‘ining faol ishlashi (maktab, mahalla, do‘stlar guruhi);
- ❖ bolaning shaxsiy xususiyatlari, temperament va irodaviy sifatlari;
- ❖ tarbiyaviy jarayonda ijtimoiy va emotsional intellektni rivojlantirish darajasi.

Shuningdek, Noto‘liq oilalarda tarbiyalanayotgan farzandlarning ijtimoiy moslashuvi uchun psixologik-pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Quyidagi tavsiyalar amaliy jihatdan samarali hisoblanadi:

1. Psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish. Maktab psixologlari, sotsial pedagoglar va psixoterapevtlar hamkorligida maxsus reabilitatsion dasturlar joriy etish lozim. Bu dasturlar bolalarning emotsional holatini barqarorlashtirish, o‘z-o‘zini qadrlashni shakllantirishga xizmat qiladi.

2. Oilaviy kommunikatsiyani rivojlantirish. Ota-onasi yoki vasiylar bilan o‘zaro ishonchli muloqotni yo‘lga qo‘yish, ochiq suhbat, qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish bolada ijtimoiy ishonchni mustahkamlaydi.

3. Maktab va jamoatchilik muhitining ijobiy roli. Ta’lim muassasalarida tolerantlik, hamkorlik, empatiya va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantiruvchi treninglar o‘tkazish ijtimoiy integratsiya uchun muhim omildir.

4. Farzandlar uchun ijtimoiy faollikni oshiruvchi sharoit yaratish. Sport, san’at, teatr, musobaqalar va ijtimoiy loyihalarda faol ishtirok etish orqali bolalar o‘z qobiliyatlarini namoyon etadi, jamoada o‘z o‘rnini topadi.

5. Psixologik savodxonlikni oshirish. Noto‘liq oiladagi ota-onalar uchun psixologik treninglar, maslahat markazlari tashkil etish orqali farzand bilan to‘g‘ri muloqot yuritish, stressni boshqarish va hissiy muvozanatni saqlash ko‘nikmalari shakllantiriladi.

6. Madaniy va ma’naviy qadriyatlarga asoslanish. O‘zbek xalqining mehr-oqibat, sabr-toqat, ota-onaga hurmat kabi an’anaviy qadriyatlarini tarbiyaviy jarayonga singdirish farzandlarning ijtimoiy moslashuvini barqarorlashtiradi.

Umuman olganda, Noto‘liq oilalarda farzandlarning ijtimoiy moslashuvini samarali tashkil etish — bu psixologik, ijtimoiy va ma’naviy mexanizmlarning uyg‘un tizimini yaratish bilan chambarchas bog‘liq. Bunday yondashuv orqali nafaqat bola shaxsining ijtimoiy moslashuvi ta’minlanadi, balki ularning kelgusidagi

ijtimoiy faolligi, ruhiy barqarorligi va mustaqil hayotga tayyorgarligi ham kuchayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Bowlby, J. Attachment and Loss: Vol. 1. Attachment. New York: Basic Books, 1969.
2. Bronfenbrenner, U. The Ecology of Human Development. Harvard University Press, 1979.
3. Erikson, E. H. Identity and the Life Cycle. New York: W. W. Norton & Company, 1980.
4. Mamarasulov, A. Oila psixologiyasi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
5. Karimova, V. Shaxs va ijtimoiy muhit psixologiyasi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti, 2020.
6. Omonov, H. Oila va yoshlar psixologiyasi. Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021.
7. Bandura, A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977.
8. Sa’dullayev, A. (2024). Aspects of forming voluntary qualities in overcoming anxiety in adolescent wrestlers. *News of UzMU Journal*, 1(1.4), 176-179.
9. G‘oziev, E. Umumiy psixologiya. Toshkent: Fan, 2018.
10. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, 1978.
11. O‘G, A. S. D. A. (2024). MUSOBAQALARDA O‘SMIRLARNING RUHIY HOLATI: PSIXOLOGIK STRESSNI BOSHQARISH. *Interpretation and researches*, 2(21), 193-198.
12. Tohirov, S. Ijtimoiy psixologiya asoslari. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022.